

O‘ZBEK MUSIQALI DRAMA JANRI TARIXIGA BIR NAZAR

Komila Tadjibayeva

*Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa
san’ati instituti “Musiqashunoslik” yo‘nalishi*

2-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: dotsent, PhD Sh.Berdixanova

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek musiqali drama janrining antik davri tarixi yoritiladi. Shuningdek, mazkur janrning taraqqiyoti, shakllanish debochalari borasida umumiy xulosalar muallif nuqtayi nazaridan bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: musiqali drama, qiziqchi, o‘zbek an’anaviy teatri, og‘zaki dramaturgiya.

Masxarabozlik — o‘zbek an’anaviy teatri. XVIII-XX-asrlarda Xorazm va Buxoro an’anaviy teatrlari masxarabozlik deb, Farg‘ona vodiysida “qiziqchilik” («qiziq», «qiziqchi») deb atalgan. Masxarabozlik og‘zaki dramaturgiya asosida faoliyat ko‘rsatgan. Masxarabozlik repertuari asosini in sonni qurshab turgan tabiat va jamiyat hayotidan olingan voqealar va timsollarni oldindan muayyan kulgili shakllarda o‘ylab qo‘yilgan, zarur paytlarda badihago‘ylik bilan ijro qilinadigan taklidlar, tanqidiy komediyalar, kulgili hikoyalar, latifalar tashkil etgan. Ular orasida «tanqid» deb ataluvchi 3-4, ba‘zan undan ortiq masxaraboz maxsus liboslarda, yuzlarini bo‘yab yoki niqob kiyib ijro etadigan komediyalar alohida ajralib turgan¹.

Komediyalar dramaturgiya va teatrga xos ma‘lum fabula, tugun, voqealar rivoji, avj nuqta va echimga ega bo‘lib, ijro paytida barqaror savol-javoblar va holatlarni qaytarish bilan birga sharoitga qarab yangi holatlar, kulgili vaziyatlar, savol-javoblar to‘qilgan. Hayotdagi illatlar, kishilar xulq-atvoridagi nuqsonlarni hajv qiluvchi satirik tiplar maydonga kelgan. Sudxo‘r, berahm boy, rais, qozi, to‘ra, dorug‘a, mirobboshi, bozor oqsoqoli kabi amaldorlar; domla, shayxulislom, mudarris kabi ulamolar; firibgar, azayimxon, folbin, o‘g‘rilar; o‘z kasbini yaxshi bilmaydigan qassob, sartarosh, polvon, dorbozlar; maqtanchoq, laqma, dangasalar shular jumlasidan.

Masxaraboz tomosha davomida tomoshabinning kayfiyatiga qarab qahramonlar xarakterini, asar mazmunini o‘zgartirishi, so‘z va yangi tafsilotlar qo‘shishi yoki qisqartirishi mumkin. Obraz yaratishda, voqea va muhitni tasvirlashda so‘z, musiqa, ashula, pantomima kabi ifoda vositalari o‘zaro

¹ [Masxarabozlik - Milliylik-millat ko'zgusi \(milliycha.uz\)](https://scientific-jl.org/obr)

uyg'unlashib ketadi. Aktyorlar biror so'z ishlatmay ma'noli imo-ishora va tana harakatlari orqali qahramonlarning tashqi qiyofasi, xarakteri va ichki kechinmalarini haqqoniy tasvirlay olgan. Aktyorlardagi harakat, mimika, kiyim va Grimlarning bo'rttirib, yirik planda berilishi shartlilikka, mubolag'a, hajv usullaridan keng foydalanishga olib kelgan. Buxoro va Xorazm masxarabozlik teatrlari umumiy jihatlari bilan birga farq qilib turuvchi xususiyatlarga ham ega.

Buxoro an'anaviy teatri shahar va qishloq mas-xarabozligidan iborat bo'lib, qishloqda ko'pincha kichik hajm va maishiy mavzudagi tomoshalar, muqallidlar ko'rsatilgan, shaharda esa aksar katta hajmdagi komediyalar namoyish etilgan, harakatlar, mimika, savoljavoblar bo'rttirilgan. Buxoro masxarabozlari sharoitga qarab o'z tomoshalarini o'zbek va tojik tilida olib borganlar. Xorazm masxarabozlarining qariyb barcha tomoshalarida dialog bilan bir qatorda kuy, qo'shiq, raqs, muallaq, pantomima juda katta o'rin egallagan.

Buxoro masxarabozlik teatrida tomoshalar, odatda, hajviy yoki salbiy qahramonning kaltaklanishi bilan tugasa, Xorazmda o'yin bilan yakunlanadi. Xorazmda echki yoki qo'y terisidan yasalgan, yuzini batamom qoshgovchi yoki faqat ko'zlarni yashirib turuvchi niqoblar, tanaga kiyiluvchi tulumlar, maxsus bosh kiyimlari keng ishlatilib kelinadi. Bundan tashqari, Xorazmning atoqli masxarabozlari lozim paytlarda qozoq, qoraqalpoq, turkman, hatto Ozarbayjon tillarida tomosha ko'rsatishgan. Tarixda Otash, Novzalim bobo (Xorazm), zarif miskar, to'la masxara (Buxoro) degan ko'plab masxarabozlar o'tgan. Masxarabozlik an'analari, vositalari ma'lum darajada yangi shakldagi o'zbek teatrida o'xtashtirildi.

Barchamizga ma'lumki, Turkiston hududida (hozirgi O'zbekiston)da eramizdan avvalgi 3000-2000 yilliklarda ham teatr mavjud bo'lganligi va u to'g'risida o'zbek akademigi, teatrshunos M.Rahmonov², akademik N. Konrad, sharqshunos B.Riftin teatr san'ati Sharqiy Turkiston orqali Kunchiqar mamlakatlariga tarqalganligi Xitoy manbalarida qayd etilgan tadqiqotlarda keng yoritilgan.

XIX asr oxiri XX yuz yillik boshlarida Turkiston o'lkasida mahalliy hamda Sharq mamlakatlari va Ovropanan kirib kelgan, elga maqbul yangiliklar mushtarak bo'lganligini kuzatish mumkin.³

Turkiston o'lkasining aholisiga shu davrlarda Ovropana teatr san'atining turli qirralari, ayniqsa Rossiya, Tatariston va Ozarbayjonning teatr sohasidagi izlanishlari bilan tanishish va ovropalik san'atkorlar bilan birga ishlash imkoniyatlari ochildi.

² Қаралсин! М.Раҳмонов. Ўзбек театри тарихи. (XVIII асрдан XX аср аввалигача ўзбек театр маданиятининг тараққиёт йўллари). Тошкент:.. 1968 й.

³ Муқимий номидаги Ўзбекистон давлат муסיқали театри 80 ёшда. Китоб-альбом. "YOSHLAR NASHRIYOT UYI". Toshkent:.. 2020-y.

Shuning natijasida bu yurtda Musiqiy jamiyat (1884), “Lira” xor jamiyati (1898), Musiqali dramatik jamiyat (1906), Filarmoniya jamiyati (1913) va Vokal san’ati jamiyati (1916) tashkil etilib, shubhasiz bu muassasalar ma’rifiy ahamiyatga molik ishlarni amalga oshirdi.

Mazkur o’lkaga XIX asrning ikkinchi yarmidayoq xorijdan F.Nadler (1877), A.Pyankov (1889), N.Rjevskiy (1889), V.Vasiliya-Vyatskiy, (1890), N.Kruchinina (1894), keyinroq V.Yanov (1900), Z.Malinovskiy (1903) truppalari tomonidan olib kelingan A.Ostrovskiyning “O’rmon”, “Sepsiz qiz”. A. Chexovning “Ivanov”, “Olchazor”, A.Gorkiyning “Meshchanlar”, “Chorbog’chilar”, L.Tolstoyning “Uyg’onish”, “Anna Karenina”, F.Dostoevskiyning “Aka-uka Karamazovlar”, A.Tolstoyning “Ioann Grozniy o’limi”, “Shoh Fyodor Ioanovich”, “Shoh Boris”, V.Shekspirning “Yuliy Sezar i Qirol Lir”, F.Shillerning “Vilgelm Tell”, Ibsenning “Nora” spektakllari namoyish etildi. Shu tufayli mahalliy aholi va ilg’or ziyolilarda cheksiz hayrat uyg’onib, yangi davrga xos teatr truppalari ochish istagi tug’ila boshladi.

Shuningdek, Turkiston o’lkasida Lassalning fransuz operetta truppasi (1891), Ukrain muziqali drama truppasi (1895 - 1897), Italiya aka-ukalar Gansales truppasi (1900 - 1910), D.Yujina, V.Shumskiy truppalarining xilma-xil spektakllari (1900), shuningdek, Tiflis opera teatri tomonidan gastrolga olib kelgan Verdining “Aida”, M.Glinkaning “Ivan Susanin”, A.Rubinshteyning “Iblis” (1894) spektakllarini namoyish qilinganida aktyorlar faqatgina rol o’ynash bilan chegaralanib qolmasdan qo’shiqlar kuylab, raqsga tushib, voqeani musiqali so’z va musiqiy harakat bilan gavdalantirishlari asar g’oyasini ochishga bo’lgan intilishlarning o’ziga xos talqinning in’ikosi edi. Bu qadimiy o’zbek masxaraboz va qiziqchilar teatrida mavjud bo’lgan sintez san’atiga o’xshardi.

Mahalliy aholi ilk bor mumtoz operalardagi ariya, duet va romanslarni taniqli qo’shiqchilar ijrosida eshitib, o’zlari uchun yangi san’at olamini kashf qildilar.

O’z zamonasining ilg’or kishilari, jahonshumul ilg’or tajribalarni o’rganib, gastrollar paytida ko’rsatilgan teatr spektakllari faqat kuldirish yoki ko’ngil ochish uchun emas, balki teatr eng muhim tarbiya minbari ekanini anglab yetdilar. Jumladan, ma’rifatparvar shoir Zokirjon Xolmuhammad o’g’li Furqat “Turkiston viloyati gazet”ining 1881 yil 6 fevral va 8 iyundagi sonlarida o’z hayratini oshkora bildirib, G’arb davlatlarida teatrlar uchun mahobatli binolar qurilganligi, ayollar va erkaklar birga qulay o’rindiqlarda o’tirib, o’rnak bo’ladigan spektakllar tomosha qilishlari haqidagi dolzarb va hayajonli maqolalar chop ettirdi.

XIX asrning so’nggi choragidayoq Boku, Qozon va Ufadan kelgan truppalar ko’proq Toshkent shahrida spektakllar ko’rsatar, bu shahar teatrchilik borasida eng qaynagan markazga aylanib, unda o’nlab yarim professional va havaskorlik teatrlari

ishlardi. Asr boshidayoq bo'lg'usi poytaxt ahlida teatrga tushish, ruhiy ozuqa olishga ko'nikma paydo bo'lgan. Hamzaning "Farg'ona", Mannon Uyg'urning "Turon" truppalari o'zaro musobaqa qilishib, nafaqat o'zbek dramaturglari, hatto xorijiy mualliflarning, ayniqsa, mashhur ozarbayjon dramaturgi Husayn Jovidning ko'plab pesalarini sahnaga qo'yishardi.

Shu davrda jamoatchilik ongida havaskorlik teatrlari ochish uchun harakatlar boshlanib, mahalliy aholi ichidan targ'ibotchilar, rejissyor yordamchilari, tarjimonlar yetishib chiqdi.

XIX asrning so'nggi choragi va yangi yuz yillik boshlaridayoq Toshkentning ovropaliklar yashaydigan qismidagi O'qituvchilar seminariysi, ayollar va erkaklar gimnaziyalarida, harbiy idoralarda, O'rta Osiyo va Orenburg-Toshkent temir yo'llarida dastlabki havaskorlik teatrlari paydo bo'ldi. Bu jamoalar asosan rus avtorlarining erkparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan pesalarini sahnalashtirar hamda ularda oddiy odamlar va ayollarning o'ziga xom ichki kechinmalari, ularning bir-birini tushunishga bo'lgan intilishlari hamda ezgulikka ishonch ustivor edi. Garchand bu spektakllar havaskorlik darajasida bo'lsa-da ma'no-mazmuni hamda aktyorlarning samimiy ijrosi bilan ko'pchilikni jalb qilardi.

Guvohlarning fikricha, bu spektakllarni ko'plab sart va tatarlar tomosha qilishardi. (Turkestanskies Vedomosti, 1890, 9 yanvar). Hatto sayyor truppalarning "qonli melodrama", "bachkana fars, komediyalar", soxta va zerikarli spektakllaridan ko'ra mahalliy havaskorlarning chiqishlari tomashabinga ko'proq ma'qul bo'lardi. (Turkestanskies Vedomosti, 1910, 24 oktyabr).

XX asr boshlarida Turkiston tomoshaxonalarida tatar va ozarbayjon truppalari I.Kudashev-Ashkazarovskiy(1911) G.Qorievning "Sayyor", K.Shomil va S.Gizatulina-Voljskoy(1912), A.Kamarlinskoy (1911-1916) truppalari gastrol o'tkazishadi. O'sha davrning ilg'or teatrlari an'alariga muvofiq ish boshlash maqsadida tuzilgan teatr truppalari faoliyati tufayli Turkiston o'lkasida ham milliy-maishiy hamda diniy qadriyatlarga muvofiq hamda ilg'or ovropacha namunalarga asoslangan dramatik va musiqiy teatrlar paydo bo'lishiga zarur imkoniyat va zamin yaratildi.

"Tarjimon" gazetasining 1904 yil 20 aprel sonida rus armiyasi zobiti S.Enikeev xonadonida sahnalashtirilgan N.Kamolning "Ishq balosi" spektakli haqidagi xabar chop etilgan bo'lsa, shuningdek, davriy nashrlarda maktab va gimnaziyalardagi muallim va o'quvchilar hamda ishlab chiqarish korxonalarda havaskorlar tomonidan yozilgan intermediya va pesalar sahnalashtirilganligi haqida ham qaydlar mavjud.

Yozma dramaturgiyaga asoslangan, rejissyor, ssenografiya, ma'lum konsepsiyaga asoslangan, ovropacha yangicha teatr azal-azaldan Turkistonda mavjud bo'lgan an'anaviy masxarabozlik teatrlarini siqib chiqara boshladi.

1908 yil 8 martda "Osiyo" gazetasi "Turkistonda teatr muammosini yechish kerak" deb yozsa, 1912 yil 22 fevralda "Turkiston viloyati gazetasi" esa "Turkistonda hali hanuz teatrning eng asosiy ahamiyatini to'la anglay olmadilar" deb bitilsa, 1914 yil 10 mayda "Oyna" gazetasi "Teatr tarbiyalash, bilim manbasi bo'lish, adabiyot minbari sifatida hayot oynasida haqiqatni ko'rsatish, yomonlikni fosh qilish, ezgulikka yetaklash barobarida odamlarga quvonch ulashishi lozim" deb yozadi.

XX asrning dastlabki 10 yilligidayoq ma'rifatli ziyolilarning ilg'or vakillari-jadidlar milliy madaniyatni rivojlantirish bilan birga ovropacha progressiv dunyoqarashlarga muvofiq ish yuritish, ayniqsa teatr sohasida Sharqu G'arbning ilg'or an'alarini omuxta qilib borish to'g'risidagi fikr va g'oyalarini e'tirof etdilar.

Jadidlar o'zbek tiliga G'arbiy Ovropa, rus, ozarbayjon, turk, tatar dramaturglarining asarlarini tarjima qilib, XIX asr oxiri XX boshlaridayoq Toshkent, Qo'qon, Samarqand va boshqa shaharlarda teatr jamoalari tashkil qilishda faollik ko'rsatdilar. Ular o'zlari pesa yozib, sahnalashtirib, yana o'zlari rol ham ijro etardilar.

Ijtimoiy hayotning dolzarb masalalariga bag'ishlangan Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush", Hamzaning "Nurmuhammad domlaning mudhish xatosi", Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Fitratning "Buxorolik mudarrisning fransuz bilan bahsi", Abdulla Avloniyning "Advokatlik osonmi?" va boshqa o'nlab pesalar XX yuz yillikning boshlaridayoq bosma kitob holida nashr qilingan va ko'plab havaskorlik to'garaklarida sahnalashtirilgan edi.

Ozarbayjon kompozitori Uzeir Xojibekovning Fuzuliy dostoni motivlari asosidagi "Layli va Majnun" operasida turkiy tilli qardosh xalqning muqomlari va kuylari mavjud bo'lganligi uchun ham tez orada Turkiston xalqlari orasiga tez singib ketdi.⁴ Shuningdek, U.Xojibekovning "Er va xotin", "Meshadi Ibod" musiqali komediyalari tarjima qilinib o'zbekcha sahnalashtirildi. Ammo uning "Arshin mol olan" komediyasidagi voqealar Turkiston zaminidagi hayotga yaqin bo'lgani uchun ham 1916 yildan boshlab o'zbek truppalarida sahnalashtirib kelinardi. Hatto bugungi kunda ham Muqimiy nomidagi O'zbekiston davlat musiqali teatri repertuarida ushbu komediya mavjud.

1919 yilda bolsheviklar tarafidan "Farg'ona" va "Turon" truppalari birlashtirilib, Karl Marks nomidagi drama teatriga aylantirilsada, mazkur teatrdagi drama va musiqali dramalar sahnalashtirilardi. Ammo, keyinchalik mazkur teatr, yani bo'lg'usi Hamza nomidagi teatr ko'proq drama sahnalashtirishga

⁴ М.Хамидова. Узбекская музыкальная драма. Проблемы жанра. Ташкент.: 1987 г.

aylantirilayotganligi uchun musiqali dramaga ixtisoslashgan aktyorlar ajralib chiqib, Toshkent shahrining o'zida uchta musiqali davlat teatri ishlardi.

An'anaviy teatrning shakllari, namunalari butun XX asr davomida yashab, bizning davrimizgacha yetib kelgan. Shu kunlarda ham o'z uyushmalariga ega bo'lgan yohud yakka holda ijod qiluvchi bir qator iste'dodli qiziqchilar bo'lib, ular ma'lum darajada qadimgi teatr an'alarini davom ettirib kelmoqdalar.

XX asr boshidan jadidlar yangi o'zbek teatrini yaratish harakatiga tushdilar. Natijada 1914-yilda Samarqand va Toshkentda Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" nomli dramasini sahnalashtirish bilan ish boshlagan yangi teatrlar maydonga keldi. O'zbek davlat akademik teatri "Turon" teatri negizida maydonga kelgan. Keyinroq O'zbek musiqali teatri (1929), Navoiy nomidagi O'zbek davlat katta akademik opera va balet teatri (1939), Muqimiy nomidagi O'zbek davlat musiqali drama va komediya teatri (1939), 20- 30-yillarda viloyat teatrlari, Qo'qon va Kattaqo'rg'on shahar teatrlari tashkil topdi. Toshkentda Abdulla Qahhor nomida satira teatri bor. Qisqasi, hozir jonajon mamlakatimizda 37 ta teatr, teatr studiyalari, 40 dan ziyod xalq teatri ishlab turibdi. Davlat teatrlarida to'rt mingdan ortiq malakali san'atkorlar ishlaydi. Teatrlar orasida bugungi kunda musiqali drama teatrining o'zni alohida ajralib turadi. Sababi, bu teatrdan sahnalashtirilgan asarlarda aynan asar badiiyati nafaqat so'z va xatti-harakatga, balki musiqa va ariyalarga quriladi. Bu tomoshabin uchun shubhasiz iliq ta'sir qiladi. Bu teatrdagi ijodkorlarning esa aynan professional san'atkor sifatida shakllanishiga turtki bo'ladi.

Musiqali drama - 1) musiqa (vokal va cholg'u) hamda so'z san'atiga asoslangan sahna asari, musikal teatri janri. Ilk namunalari Sharqda (masalan, V asr Xindiston, XII asr Xitoy)da shakllangan. Mazkur janr Ozarbayjonda XX asr boshida, O'rta Osiyoda 1920 yillarda vujudga kelgan. Musiqali dramada sahna voqealari, qahramonlarning ichki kechinma va holatlari, o'zaro munosabatlari so'z, musiqa, dramatik harakat, shuningdek, raqs orqali ifodalanadi, musiqa va so'z bir-birini to'ldirib, asar mazmunini ochishga xizmat qiladi. O'zbekistonda musiqali drama janri 1910-20 yillardan milliy adabiy-badiiy tomosha san'ati va musika merosi zaminida shakllana boshladi. Uning tarkib topishida o'zbek xalq tomoshalarida musiqadan foydalanish tajribalari, shuningdek, ozarbayjon teatrining musiqali dramatik spektakllari muhim rol o'ynadi.⁵

O'zbek musiqali dramasini davrlashtirish masalasi xususida to'xtalmoqchimiz. Musiqali drama janrini tarixiy taraqqiyot yo'lini 3 davrga bo'lib o'rganish mumkin.

⁵ Жабборов А., Музей драмы и комедия жанры Узбекистана композиторларининг ижодиётида, Т., 2000.

Birinchi davr – xalq musiqa merosi, maqom (Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari) negizida yaratilgan musiqiy-sahna asarlari.

Ikkinchi davr – bevosita hammualliflikda yaratilgan musiqali dramalarni tashkil etadi. O‘zbek bastakorlari bilan rus millatiga mansub kompozitorlarining o‘zaro hamkorligi natijasida yuzaga kelgan asarlar yorqin misol bo‘ladi.

Uchinchi davr – yakka mualliflikdagi musiqali dramalar. Bugungi kunga qadar bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Bu davrda orginal mualliflik asarlarini tashkil etadi va hozirgi kunda ham bu holat davom etib kelmoqda. Dastlabki, asarlar dramatik asarga xalq kuylari, maqomlardan foydalanilganligini ko‘rishimiz mumkin. Mazkur janr taraqqiyotida Hamza Hakimzoda Niyoziy, G‘ulom Zafariy, Xurshid, To‘xtasin Jalilovning xizmatlari taqsinga sazovordir.

O‘zbek musiqali teatri shakllanish jarayonida Ovropa musiqali teatri sahnasidagi uslubni ko‘r-ko‘rona ko‘chirib olmasdan balki uni milliy mavzu bilan to‘ldirib, voyaga yetdi desak yanglishmaymiz. G‘ulom Zafariyning “Halima” musiqali dramasi 20 yillarning boshidayoq ham opera, ham musiqali drama sifatida sahnalashtirilganini e‘tirof etish joiz.

1920-yillarning boshlaridayoq Alisher Navoiy dostoni asosida Xurshid tomonidan bitilgan “Layli va Majnun” librettosiga R.Glier, T.Sodiqov tomonidan musiqa yozilishi va ilk o‘zbekcha opera va musiqali drama paydo bo‘lishi, 1922 yili Mannon Uyg‘urning drama truppasida esa uni musiqali drama sifatida sahnalashtirilishi va aynan bugun ham Muqimiy teatr joriy repertuarida o‘sha mashhur “Layli va Majnun” musiqali dramasi mavjudligi yuz yil avvalgi an‘analar bugungi kunda ham davom etayotganidan dalolatdir. Keyinchalik, aynan mazkur musiqali dramaning yuqoridagi mualliflarning ijodiy mahsuloti o‘laroq "Layli va Majnun" operasi sifatida sahnalashtirilishi milliy musiqa tarixida muhim bir bosqichga aylandi.

1924-1927 yillarda Uyg‘ur drama truppasi uchun maxsus aktyor va rassomlar Moskva ma‘rifiy uyidagi Moskva teatr studiyasida tayyorlangan bo‘lsa, 1924 yilda Mirza Fatali Oxundov nomidagi Boku teatr texnikumidagi studiya ham o‘zbek yoshlariga - bo‘lajak drama va musiqali teatrlarning rejissyorlari va aktyorlariga o‘z eshiklarini ochdi. Halima Nosirova, Sayfi Qori Alimov, Zuhur Qobulov, Sa‘dulla Jo‘raboev, Nazira Alieva, Bobo Xo‘jaev, Raimberdi Bobojonov, Karim Yoqubov va boshqalar Ozarbayjonning taniqli san‘atkorlari va bastakorlari bilan birga tahsil olishgan. Ozarbayjondagi o‘quv yurtida U. Hojibekov, B. Mamedov, S. Mamadov M.Kirmonshohli, X.Bessarabskiy, S.Ruhullo, V.Sladkopevtsev kabi tajribali aktyorlar, kompozitor va o‘qituvchilar o‘zbek talabalariga aktyorlik mahorati va sahna harakati bo‘yicha darslar o‘tkazdilar.

A.Tugʻonov esa etyudlarni ijro etishda berilgan shart-sharoitni anglash, kerakli intonatsiyani topish, nutqdagi mantiqiy burilishlarini izlashni oʻrgatdi. Iqtidorli talabalar bilan vokal mashgʻulotlarini G.Sarabskiy, S.Mamedova, B.Mamedov oʻtkazishsa, buyuk kompozitor U.Xojibekev, ulugʻ dramaturglar Huseyn Javid, Xolid Seyid Afandi ham darslarda ishtirok etishardi.

1925 yilda Bokuda Obrazsov deb nomlangan dramatik truppada oʻzbekcha sahnalashtirilgan Shillerning "Fokuschi va sevgi", Gogolning "Uylanish", "Haqiqiy sevgi", Fitratning "Hindiston isyoni", Choʻlponning "Yorqinoy", U. Xojibekovning "Arshin mol-olan" musiqiy asarlari qatorida Gʻ.Zafariyning "Halima", "Binafsha", "Bahor", "Turgʻunoy", "Erk bolalari", Xurshidning "Farhod va Shirin" pesalari ham mashhur boʻlgan.

Mannon Uygʻur truppasi 1927 yilda K. S. Stanislavskiy, V. E. Meyerxold va Ye.Vaxtangovning teatr tajribalari bilan tanishib, Moskvada tahsil olgan yosh ijrochilar va Mirzo Fatali Axundov nomidagi teatr texnikumi qoshidagi Oʻzbekiston maʼrifat uyi Boku studiyasi qoshidagi oʻzbek aktyorlik boʻlimi bitiruvchilari hisobiga sezilarli darajada mustahkamlandi va son va sifat jihatidan shakllandi.

Ularning koʻpchiligi (M. Uygʻur, Ya.Bobojonov, Z. Qobulov, M. Muhamedov, F. Umarov, T. Saidazimova, H. Nosirova, R. Bobojonov, N. Ahmedova, M. Xolmuhamedov va boshqalar) oʻzbek musiqa teatri tarixida yorqin sahifalarini ochib, oʻziga xos obrazlar yaratdilar.

Xurshidning "Farhod va Shirin" pesasi ilk bor Toshkentning "Namuna" toʻgaragida Yusuf Qilichbekov yordamida sahnalashtirilgan va 1923 yilda "Kolizey"da namoyish etilgan. Mashhur hofizlar Shojalil, Shonabi, Shorahim, Davlyat Oxun va boshqalar xor hamda musiqiy ashulalarni aytib, spektaklda ishtirok etdilar.

1923 yilda Uygʻur sahnalashtirgan "Farhod va Shirin" spektaklining ham bir necha xil adabiy va musiqiy tahrirlari paydo boʻladi. Oʻyinda xor, raqs guruhi va dramatik truppaning eng yaxshi aktyorlari Abror Hidoyatov (Farhod), Maxsuma Qorieva (Shirin), Obid Jalilov (Xisrav), Bosit Qoriev (Bahram), Fatxulla Umarov (Shopur), Ziyosaid (Yosuman) ishtirok etdilar.

Mannon Uygʻur truppasi dramatik teatr deb nomlangan boʻlsa-da, adabiy va musiqiy materiallarni qayta ishlash, oʻziga xos talqin uslubi orqali, ayniqsa, rejissyorning Navoiy bilan bogʻliq rejasini yanada chuqurroq ochib berish, koʻzguda Shirin obrazini aks ettirish, yogʻoch otlarda Xisrav jangchilarini, salbiy qahramon Yosuman obrazini yaratishda musiqiy talqin orqali gavdalantirishga olib keldi. Bu safar Shoh Xisrav rolini Xoʻja Sidiq Islomov, hoqonni M. Qoriev, Yosumanni Z. Tabibullaev va Ya. Bobojonov ijro etganlar.

Spektakl xalq cholgʻulari bilan birga mumtoz xalq qoʻshiqlari hamda musiqa va raqs musiqalari bilan yanada kuchaytirildi. Qoʻshiq, musiqa va raqs spektakldagi urgʻusi voqealar va harakat muhitining tavsifnomasi boʻlib xizmat qildi.

Sahnalashtiruvchi Mannon Uygʻurning rahbarligida shoir va dramaturg Choʻlpon, rejissyor F. Umarov, rassom A. Ryabchikov, raqslarni sahnalashtiruvchi Ali Ardobuslarning oʻzaro hamkorligida “Farhod va Shirin”ning yangi tahriridagi spektakl yaratildi.

1920-yillarning boshlarida Muhiddin Qori Yoqubov jamoasi, shuningdek, Xorazm (1924), Qashqadaryo (1925), Andijon (1927), Fargʻona (1928), Buxoro (1930), Qoraqalpogʻiston (1930), Namangan (1931), Surxondaryo teatrlarida (1936) musiqiy-etnografik ansambllarning repertuariga mos, ammo maʼlum bir syujetdagi, lekin raqs va qoʻshiqlar koʻproq oʻrin olgan musiqiy spektakl-tomoshalarga boʻlgan talab katta edi.

M. Qori Yoqubov respublikada eng yaxshi ijodiy kuchlarni yigʻib, ularni ishga tushirib, "Halima", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" pesalarini yangi musiqiy va rejissyorlik tahririda sahnalashtirishga kirishdi. M. Qori-Yoqubovning truppasi ijodiy kadrlarni tarbiyalash, musiqiy repertuarni shakllantirishning bir muncha qiyin va murakkab yoʻlini bosib oʻtdi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. М.Раҳмонов. Ўзбек театри тарихи. (XVIII асрдан XX аср аввалигача ўзбек театр маданиятининг тараққиёт йўллари). Тошкент:. 1968 й.
2. Муқимий номидаги Ўзбекистон давлат музыкали театри 80 ёшда. Китоб-альбом. “YOSHLAR NASHRIYOT UYI”. Toshkent:. 2020-y.
3. М.Хамидова. Узбекская музққальная драма. Проблемы жанра. Ташкент:. 1987 г.
4. Жабборов А., Муסיкий драма ва комедия жанрлари Ўзбекистон композиторларининг ижодиётида, Т., 2000.